

ASiantuntijalausunto
Apulaisprofessori Tatu Hyttinen
17.11.2021

EDUSKUNNAN LAKIVALIOKUNNALLE

Asia: HE 172/2021 vp Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi avioliittolain muuttamisesta.

Asia: LA 39/2019 vp Lakialoite laeiksi rikoslain 25 luvun ja avioliittolain 19 §:n muuttamisesta.

Aluksi

Hallituksen esityksessä ehdotetaan, että avioliittolakiin lisättäisiin pakottamalla solmitun avioliiton purkamisen mahdollistavat säännökset. Samassa yhteydessä ehdotetaan muutettavaksi oikeudenkäymiskaarta sekä tuomioistuinmaksulakia. Jos ehdotettu avioliittolain muutos tulee voimaan, ehdotetut muutokset oikeudenkäymiskaareen ja tuomioistuinlakiin olisivat perusteltuja.

Hallituksen esityksen (HE 172/2021 vp) käsittelyyn on yhdistetty lakialoite LA 39/2019 vp. Lakialoitteessa ehdotetaan pakkoavioliiton kriminalisointia sekä mahdollisuutta mitätöidä pakkoavioliitto hakemuksesta.

Pakkoavioliiton kriminalisointia koskevassa lakialoitteessa on ehdotettu, että rikoslain 25 lukuun (vapauden kohdistuvat rikokset) sisällytettäisiin uudet rikostunnusmerkit avoliittoon pakottamisesta (ehdotettu RL 25:3d) sekä houkuttelemisesta toiseen valtioon avoliittoon pakottamisen tarkoituksessa (ehdotettu RL 25:3d).

Lakivaliokunta on pyytänyt minulta lausuntoa avioliittolain muuttamista koskevasta hallituksen esityksestä sekä hallituksen esityksen käsittelyyn yhdistetystä lakialoitteesta. Lausuntopyynnössä on erikseen pyydetty ottamaan kantaa lakialoitteessa ehdotettuihin rikoslain muutoksiin. Koska oma asiantuntemukseni liittyy rikosoikeuteen, lausuntoni keskityn nimenomaan pakkoavioliiton kriminalisointia koskeviin kysymyksiin.

Lausuntonani esitän kunnioittavasti seuraavan.

Lainsäädännöllinen keskustelu pakkoavioliiton kriminalisoinnin tarpeellisuudesta

Pakkoavioliiton erilliskriminalisointitarvetta on pohdittu useaan otteeseen viime vuosina, mikä perustuu osaltansa siihen, että Istanbulin sopimus (Euroopan neuvoston yleissopimus naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta) sisältää velvoitteen huolehtia, että tahallinen pakottaminen avioliittoon on rangaistavaa (Istanbulin sopimus, artiklan 37:n 1 kohta). Sopimus ei velvoita kriminalisoimaan pakkoavioliittoa erillisenä rikostunnusmerkistönä, vaan riittävää on, että pakottaminen avioliittoon on rangaistavaa.

Istanbulin sopimusta täytäntöönpantaessa 2010-luvun puolivälissä päädyttiin siihen, ettei Suomessa ole tarvetta pakkoavioliiton erilliskriminalisoinnille, koska pakkoavioliiton kriminalisointia koskevat kansainväliset velvoitteet tulevat täytetyksi jo voimassa olevalla rikoslailla (ks. HE 155/2014 vp s. 51–52). Lähestymistavan voidaan katsoa noudattavan Suomessa vakiintunutta ajattelumallia, jonka mukaan kansainvälisiin velvoitteisiin perustuviin rikosoikeudellisiin uudistuksiin suhtaudutaan varauksellisesti. Lähtökohtaisesti pidän tätä lähestymistapaa perusteltuna.

Käytännössä pakkoavioliittoa koskevaa erilliskriminalisointia ei pidetty tarpeellisena, koska valmistelussa (HE 155/2014 vp) katsottiin, että henkilön saattaminen pakkoavioliittoon voi tulla Suomessa rangaistavaksi ihmiskauppana (RL 25:3 ja 3a). Tätä lähtökohtaa ei ole syytä riitauttaa, mutta on realistista myöntää, että voimassa oleva ihmiskaupakriminalisointi ei ehkä kaikin tavoin tavoita ja vastaa sitä, mistä avioliittoon pakottamisessa on kysymys.

Sittemmin on arvioitu, että pakottaminen avioliittoon voi tulla rangaistavaksi myös pakottamisena (RL 25:8). Pakkoavioliitolle annettavasta käsitelmääritelmästä (sekä kunkin tapauksen teko-olosuhteista) riippuen lienee mahdollista, että avioliittoon pakottaminen täyttää muitakin rikostunnusmerkistöjä.

Jo Istanbulin sopimusta täytäntöönpantaessa ehdotettiin harkittavaksi, josko tulevaisuudessa olisi syytä arvioida pakkoavioliiton rangaistavuutta uudella tavalla (HE 155/2014 vp s. 52). Oikeusministeriössä onkin vastikään vuonna 2019 kartoitettu pakkoavioliittojen ehkäisemisen tilannekuvaa sekä pohdittu tarvetta erityyppisille jatkotoimenpiteille myös rikosoikeudellisesta näkökulmasta (oikeusministeriön muistio OM 1/41/2017 – Pakkoavioliittojen ehkäisyn ja torjunnan tilannekuva sekä kartoitus jatkotoimenpiteistä, 29.1.2019).

Tietojeni mukaan oikeusministeriössä on myös vuonna 2021 laitettu vireille virkatyönä tehtävä selvitys pakkoavioliiton rangaistavuudesta (Hankenumero OM012:00/2021, Arviomuistio pakkoavioliiton kriminalisoinnista). Oletan, että selvityksessä yksi olennainen

kysymys koskee sitä, olisiko Suomessa tarpeellista kriminalisoida pakkoavioliitto omana rikostunnusmerkistönään.

Nyt tarkasteltavassa hallituksen esityksessä (HE 172/2021 vp) keskitytään siviilioikeudelliseen sääntelyyn ehdottamalla muutoksia avioliittolakiin. Ehdotuksen mukaan pakotamalla solmittu avioliitto pitäisi voida purkaa kumoamalla, millä mitä ilmeisemmin voisi olla monia merkityksellisiä oikeusvaikutuksia. Ehdotuksen tavoitteena on torjua pakottamalla ja alaikäisenä solmittuja avioliittoja sekä parantaa haavoittuvassa asemassa olevien (ja avioliittoon pakotettujen) henkilöiden asemaa (esityksen s. 12).

Kysymyksessä on siinä mielessä puhdas siviilioikeudellinen lainsäädäntöhanke, ettei esityksessä ole pohdittu pakkoavioliittojen estämistä ja niihin reagoimista rikosoikeudellisesta näkökulmasta. Valinta on tietoinen ja systemaattisesti ymmärrettäväkin, mutta siviilioikeudellisen uudistushankkeen ja oikeusministeriössä käynnissä olevan rikosoikeudellisen arviomuistion tarkastelullista ja ajallista eriyttämistä ei voida pitää tyydyttävänä. Voidaankin kysyä, miksi samalla kertaa ei ole pohdittu pakkoavioliittoihin liittyviä kysymyksiä niin siviilioikeudellista kuin rikosoikeudellisestakin näkökulmasta.

Käytännössä se, kuinka pakkoavioliittoihin pyritään siviilioikeudellisesti reagoimaan, vaikuttaa siihen, kuinka pakkoavioliittoja on perusteltua lähestyä rikosoikeudellisesti. Esimerkiksi ultima ratio -periaate edellyttää, että rikosoikeuteen turvaudutaan vasta, jos muut käytössä olevat yhteiskunnalliset keinot eivät riitä asetetun tavoitteen saavuttamiseksi. Niinpä voidaan pitää lähtökohtana, että mikäli siviilioikeudellisilla lainsäädäntöuudistuksilla kyetään riittävällä tavalla torjumaan pakkoavioliittoja, uudet kriminalisoinnit pakkoavioliittojen ehkäisemiseksi eivät välttämättä olisi perusteltuja.

Ehdotettujen siviilioikeudellisten ratkaisujen perusteltavuutta olisikin ollut tarpeellista peilata rikosoikeutta vasten jo nyt puheena olevan hallituksen esityksen valmisteluvaiheessa, ikään kuin sitä pohtien, voidaanko jo siviilioikeudellisilla uudistuksilla saavuttaa ne tavoitteet, joita pakkoavioliittoihin reagoimalla halutaan saavuttaa. Jos asetetut tavoitteet ovat saavutettavissa siviilioikeudellisesti, silloin rikoslainsäädännöllisille uudistuksille ei olisi tarvetta. Nythän etenemisjärjestys vaikuttaisi olevan se, että pakkoavioliittoihin pyritään reagoimaan siviilioikeudellisesti ja vasta sen jälkeen pohditaan, pitäisikö pakkoavioliittosääntelyä täydentää rikosoikeudellisilla uudistuksilla.

Asian arvioiminen yhtä aikaa niin siviili- kuin rikosoikeudellisesti olisi mahdollistanut myös eri prosessilajeihin liittyvien eroavaisuuksien huomioimisen. Hallituksen esityksessä esimerkiksi todetaan, että avioliiton kumoamista koskevassa asiassa hakijan on esitettävä uskottava näyttö avioliittoon pakottamisesta (esityksen s. 16). Kysymyksessä on siviiliasioita koskeva näyttökynnys, joka ei sellaisenaan riitä täyttämään näyttökynnystä

rikosasioissa (vastaajan syyllisyydestä ei saa jäädä varteenotettavaa epäilyä). Jos pakkoa-violiitto kriminalisoitaisiin omana rikosnimikkeenä, olisi siis mahdollista syntyä tilanteita, joissa näyttö riittää avioliiton siviilioikeudelliseen kumoamiseen, mutta ei välttämättä rikosvastuun langettamiseen. Voisiko olla esimerkiksi mahdollista, että syyte pakottamisesta avioliittoon hylätään, mutta sama asia voitaisiin käsitellä uudelleen siviili-prosessissa eli riita-asiain käsittelystä säädettyssä järjestyksessä – ja päätyä siihen, että näyttö on riittävän vahvaa avioliiton kumoamiseksi?

Lisäksi kaksi rinnakkaista prosessimahdollisuutta (avioliiton siviilioikeudellinen kumoaminen vs. rikosprosessi avioliittoon pakottamisesta) voi synnyttää tilanteita, joissa on huomioitava esimerkiksi itsekriminointisuoja ja niin sanottu läheiskriminointisuoja. Esimerkiksi riitautuneessa avioliiton kumoamisasiassa esitettyä henkilötodistelua ei välttämättä voida ottaa sellaisenaan huomioon rikosprosessissa, jos näytön hyödyntäminen tarkoittaisi itsekriminointisuojan tai läheiskriminointisuojan loukkaamista. Tilanteet olisivat varmasti harvinaisia, mutta mahdollisia. Niinpä tämänkin tyyppisten kysymysten valossa olisi voinut olla perusteltua pohtia samassa yhteydessä sitä, onko olemassa erillistä tarvetta siviilioikeudelliselle avioliiton kumoamisprosessille sekä erilliselle pakkoavioliittokriminalisoinnille.

Pakkoavioliittoa koskevan erilliskriminalisoinnin hyväksyttävyys ja perusteltavuus

Pakkoavioliitot loukkaavat vakavasti uhrin perus- ja ihmisoikeuksia, kuten oikeutta henkilökohtaiseen vapauteen sekä itsemääräämisoikeutta. Niinpä on selvää, että pakkoavioliittoihin reagoiminen on paitsi hyväksyttyä myös pakollista. Pakollisuus johtuu perustuslaista, jonka mukaan julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen (PL 22).

Periaatteessa on mahdollista, että julkinen valta toteuttaa velvoitteensa siviilioikeudellisiin uudistuksiin turvautumalla. Koska Istanbulin sopimus edellyttää, että pakkoavioliittoihin voidaan reagoida myös rikosoikeudellisesti, käytännössä apparaatissa on oltava myös rikosoikeudellinen keinovalikoima. Korostan, ettei tämä tarkoita vaatimusta säätää omaa erillistä pakkoavioliittokriminalisointia.

Hallituksen esityksessä korostuu, että siviilioikeudellisella lainsäätöuudistuksella ja erityisesti pakottamalla solmitun avioliiton purkamista koskevalla erillissäätelyllä olisi ennen kaikkea symbolinen merkitys (esityksen s. 15). Esityksessä täsmennetään uudistuksen viestin olevan se, että avioliittoon pakottaminen on ihmisoikeusloukkaus, jolle ei ole sijaa Suomessa. Tämän kaltainen symbolismi lienee siviilioikeudessa sallittua, mutta rikosoikeudessa ei ole sijaa symbolistiselle sääntelylle (PeVL 5/2009 vp, s. 3; PeVL

29/2001 vp, s. 4). Esityksen perustelut voivatkin johtaa pohtimaan, voitaisiinko pakkoavioliiton erilliskriminalisointia pitää muuna kuin symbolisena rikoslainsäädäntönä.

Nähdäkseni tältä osin on huomioitava paitsi Istanbulin sopimus myös oikeusvertailevat argumentit. Havaintojeni mukaan lähes 20 eurooppalaista maata on toistaiseksi säätänyt pakkoavioliittoa koskevan erilliskriminalisoinnin. Erilliskriminalisointi sisältyy myös läheisten verrokkimaiden rikoslakeihin, kuten Ruotsin rikoslakiin (vuodesta 2015 alkaen). Olen tosin siinä käsityksessä, että pakkoavioliittokriminalisoinnin soveltamisrelevanssi on ollut Ruotsissa vähäinen.

Rikosoikeudellisesti huomiota kiinnittää myös hallituksen esitykseen sisältyvä huomio, jonka mukaan pakkoavioliittojen luonteesta tai määrästä Suomessa ei ole tarkkaa tietoa tai tilastoja (HE 172/2021 vp, s. 5). Peruslähdekohta on, ettei minkään ongelman ratkaisuksi pidä ryhtyä rikoslainsäädännöllisiin uudistuksiin ennen kuin ongelman laatu ja laajuus on selvitetty. Hieman toisin sanoen ensiksi pitää analysoida olemassa oleva ongelma, minkä jälkeen voidaan pohtia, kuinka asiaan olisi perusteltua rikosoikeudellisesti reagoida.

Kansainvälisesti arvioiden voidaan tosin pitää selvänä, että pakkoavioliittoja koskeva ongelma on todellinen. On arvioitu, että ainakin yli viisitoista miljoonaa ihmistä elää pakkoavioliiton kaltaisissa olosuhteissa (International Labour Office (ILO), *Global Estimates of Modern Slavery: Forced labour and forced marriage* (2017), s. 43). Niinpä on syytä olettaa, että pakkoavioliitto-ongelma koskee myös Suomea. Ennen mahdollisia rikosoikeudellisia uudistuksia olisi kuitenkin selvitettävä tarkemmin ongelman laatu ja laajuus nimenomaan suomalaisesta näkökulmasta.

Joka tapauksessa useat argumentit puhuvat sen puolesta, ettei onnistunutta erillistä pakkoavioliittokriminalisointia olisi syytä pitää ainoastaan symbolisena rikoslainsäädöksenä. Luonnollisestikin uudella säädöksellä ja sen muotoilulla pitäisi tavoittaa jotakin sellaista, mitä jo voimassa oleva rikoslaki ei tavoita.

Asian rikosoikeudellisessa pohdinnassa olisi huomioitava monia muitakin ulottuvuuksia, kuten se, ettei pakkoavioliiton tyyppitapaus ehkä vastaa sitä mielikuvaa, mikä pakkoavioliitoista voi yleisesti ottaen syntyä. Vastuu pakkoavioliitosta ei välttämättä kohdistuisi puolisoon, vaan esimerkiksi avioliiton pakotetun henkilön lähisukulaisiin. Tämänkaltaisesta asetelmasta voisi seurata hankalia näytöllisiä ja todistusoikeudellisia kysymyksiä, mutta myös rikosvastuuseen ja sen kohdentamiseen liittyviä ongelmia. Kuinka esimerkiksi suvun painostus systematisoitaisiin osaksi rikosoikeudellista osallisuusoppia?

Käytännössä rikosvastuun toteuttamiseen vaikuttaisi sekin, onko avioliittoon pakotus tapahtunut Suomessa vai ulkomailla. Olettavasti joissakin tilanteissa siviilioikeudellinen lainsäädäntö voisikin olla toimivampaa kuin rikosoikeudellinen sääntely. Uhrin halu ja mahdollisuus puhua ja poistua pakkoavioliitosta voi olla alempi, jos hänen tekonsa seurauksena uhrin lähisukulaiset voivat joutua rikosoikeudellisten toimenpiteiden kohteeksi.

Rikosoikeudellisesti olisi syytä pohtia huolellisesti myös sitä, olisiko rikosvastuu perusteltua rajata ainoastaan avioliittoon pakottamiseen. Suhtaudunkin varauksellisesti siihen, että nimenomaan avioliito olisi rikosoikeudellisesti merkitsevä tekijä, kun arvioidaan, onko henkilö esimerkiksi väkivaltaa käyttämällä tai vapaus riistämällä pakotettu parisuhteeseen. Miksi moniarvoisessa yhteiskunnassa avioliittoon pakottamista olisi arvioitava eri tavalla kuin avioliittoon pakottamista? Käsittääkseni esimerkiksi Ruotsissa onkin rangaistavaa myös avioliitonkaltaiseen suhteeseen pakottaminen.

Erilliskriminalisoinnin tarpeellisuutta harkittaessa onkin huomioitava eri suuntiin viettäviä argumentteja, mikä puoltaa sitä, että asiaa pohditaan virkatyönä oikeusministeriössä. Tällöin arvioinnissa on mahdollista huomioida kriittisesti myös kriminalisointiperiaatteet sekä niistä seuraavat mahdolliset rajoitukset erilliskriminalisoinnille.

Lakialoitteen perusteltavuus

Lakialoite on pohdinnan arvoinen, mutta edellä kuvaamallani tavalla asia on moniulotteinen ja edellyttää huolellista harkintaa. Nähdäkseni arvioinnissa ei voida sivuuttaa sitä, että monissa maissa pakkoavioliittoa koskeva erilliskriminalisointi on katsottu tarpeelliseksi. Painoarvoa voitaneen antaa myös sille, että perustuslakivaliokunnan mukaan Suomea koskevat kansainväliset velvoitteet voidaan lukea rikoslailla säätämisen hyväksyttävyyttä tukeviksi seikoiksi (esim. PeVL 38/2012 vp, s. 3). Niinpä voidaan argumentoida, että Istanbulin sopimus (jossakin määrin) tukee erilliskriminalisoinnin hyväksyttävyyttä, vaikka se ei erilliskriminalisointiin velvoitakaan.

Lakialoitteeseen olisi mahdollista kohdistaa esimerkiksi laillisuusperiaatteellisia (epätasällisyyskielto) ja osallisuusopillisia huomioita, mutta lakialoitteessa olennaista eivät ole ehdotettujen uusien rikostunnusmerkistöjen ehdotetut sanamuodot, vaan se, onko tämän tyyppiselle erilliskriminalisoinnille tarvetta. Nähdäkseni tämä on asia, joka on syytä selvittää nimenomaan virkatyönä oikeusministeriössä, josta löytyy myös paras mahdollinen asiantuntemus.

Johtopäätökset

Pidän harmillisena, että pakkoavioliittoja koskevaa ongelmaa ei ole tarkastelu kokonaisvaltaisemmin pohtimalla yhtä aikaa niin asian siviilioikeudellista kuin rikosoikeudellistakin ulottuvuutta. Pakkoavioliitoista puhuttaessa siviilioikeudelliset uudistukset vaikuttavat asian rikosoikeudelliseen arviointiin, joten olisi ollut toivottavaa, että tässä samassa yhteydessä olisi pohdittu, edellyttääkö pakkoavioliitto-ongelma myös rikosoikeudellisia uudistuksia.

Nähdäkseni nyt on perustelluinta odottaa oikeusministeriön arviomuistion valmistumista, ja sen jälkeen pohtia, kuinka asiassa on perustelluinta rikosoikeudellisesti edetä.

Helsingissä 17.11.2021

Tatu Hyttinen

OTT, VTM, VT, rikosoikeuden apulaisprofessori, Turun yliopisto